

„Nevelőszülős gyerekek” leggyakoribb iskolai nehézségeinek pszichológiai elemzése

A gyermekvédelmi gyakorlat jelentősen kibővítette a nevelőszülői hálózatot, hiszen, ha a gyermek nem élhet a vér szerinti családjában, egy másik, helyettes család legalább részben pótolhatja számára az elvesztett otthonot. A korábbi, életidegen gyermekvárosokat, gyermekotthonokat fel kellett számolni, ill. át kellett alakítani. A gyermekek családba helyezése való törekvés találkozott a kisebb településeken jelentkező munkahely megszűnésekkel, ill. az emiatt jelentkező elhelyezkedési nehézségekkel is. A nevelőszülői munkát megélhetési lehetőségnek tekintették sokan azok közül, akik számára településükön nem kínálkozott munkahely. Így nem volt nehéz a nevelőszülői rendszer kitérni az ország azon részein, ahol elhelyezkedési nehézségek voltak és vannak. Ugyanakkor látnunk kell, hogy noha a nevelőszülői rendszer a korábbi intézményes neveléshez képest sokkal kedvezőbb – ez sem problémamentes. Itt is találkozunk nehézségekkel, gondokkal, amelyekre fel kell készülni, illetve a felmerülő problémákat kezelni kell. Vannak jellegzetesnek tekinthető nehézségek, „visszaköszönő” problémák, amelyek csokorba gyűjthetők. Természetesen hangsúlyozni kívánom, hogy általánosítani nem helyes, hiszen minden gyerek és helyzete más és más, eltérőek az adottságai, körülményei, fejlődése.

■ AZ ÁLTALÁNOSÍTÁS VESZÉLYEI

Az általánosítás mindig leegyszerűsítést is jelent egyben, ezt a gyakorlatban igyekezni kell elkerülni. A gyerekek maguk gyakran érzik azt, hogy a környezetük hajlamos arra, hogy általánosítson velük szemben, és ezt kifejezetten sérelmezik:

- Gyakran úgy vélik, hogy előítéletek vannak velük szemben. Korábbi, más gyerekekkel kapcsolatos esetleges negatív tapasztalatokat a környezet kiterjeszt, és rájuk nézve tekint érvényesnek.
- Ha valamilyen baj történik (pl. lopás, bűncselekmény, hiigiénés probléma, pl. tetű), akkor elsőként őket gyanúsítják, holott az adott esetben nincs közük a problémához.
- Úgy érzik, hogy a tanárok „kifogják” őket, pikkelnek rájuk, nem részesülnek egyenlő bánásmódban.
- Úgy érzik, hogy a gyerekek az osztályban kirekesztik őket, nem akarnak velük barátkozni, elhúzódnak tőlük, lenézik őket.

Nagyon fontos mind az otthoni, mind az iskolai környezetben az, hogy a nevelőszülők és a tanárok felismerjék, ha a gyerek ilyen veszélyeknek van kitéve, melléálljanak és segítsék, védjék meg. A nevelőszülőnél élő gyerekek esetében sok a hasonlóság is a hasonló korábbi életkörülmények, tapasztalatok alapján.

■ AZ INTÉZETBE (NEVELÉSBE VÉTELBE, ÁTMENETI OTTHONBA) KERÜLÉS, MINT TRAUMA

Az otthon elvesztése traumatizáló hatású. A gyászhoz hasonlítható, veszteségérzést okoz. A „broken home” (széttört otthon) szindróma külön kifejezés az ilyen és hasonló helyzetekre. A gyermek elveszti családját, barátait, intézményeit, tárgyait, megszokott körülményeit. Mindez hiányérzetet, bizonytalanságérzetet, gyökértelenséget, talajvesztést, érzelmi megterhelést okoz számára. Ehhez adódik még a jövő ismeretlenségétől való félelem is. Ebben az átmeneti állapotban nagy figyelemmel, ta-

pintattal és türelemmel kell a gyereket kezelni, semmiképpen sem lehet tőle elvárni, hogy azonnal alkalmazkodjon az új helyzethez, sőt kifejezze ragaszkodását az új körülményekhez.

■ A NEVELŐSZÜLŐKHÖZ KERÜLÉS ESEMÉNYE

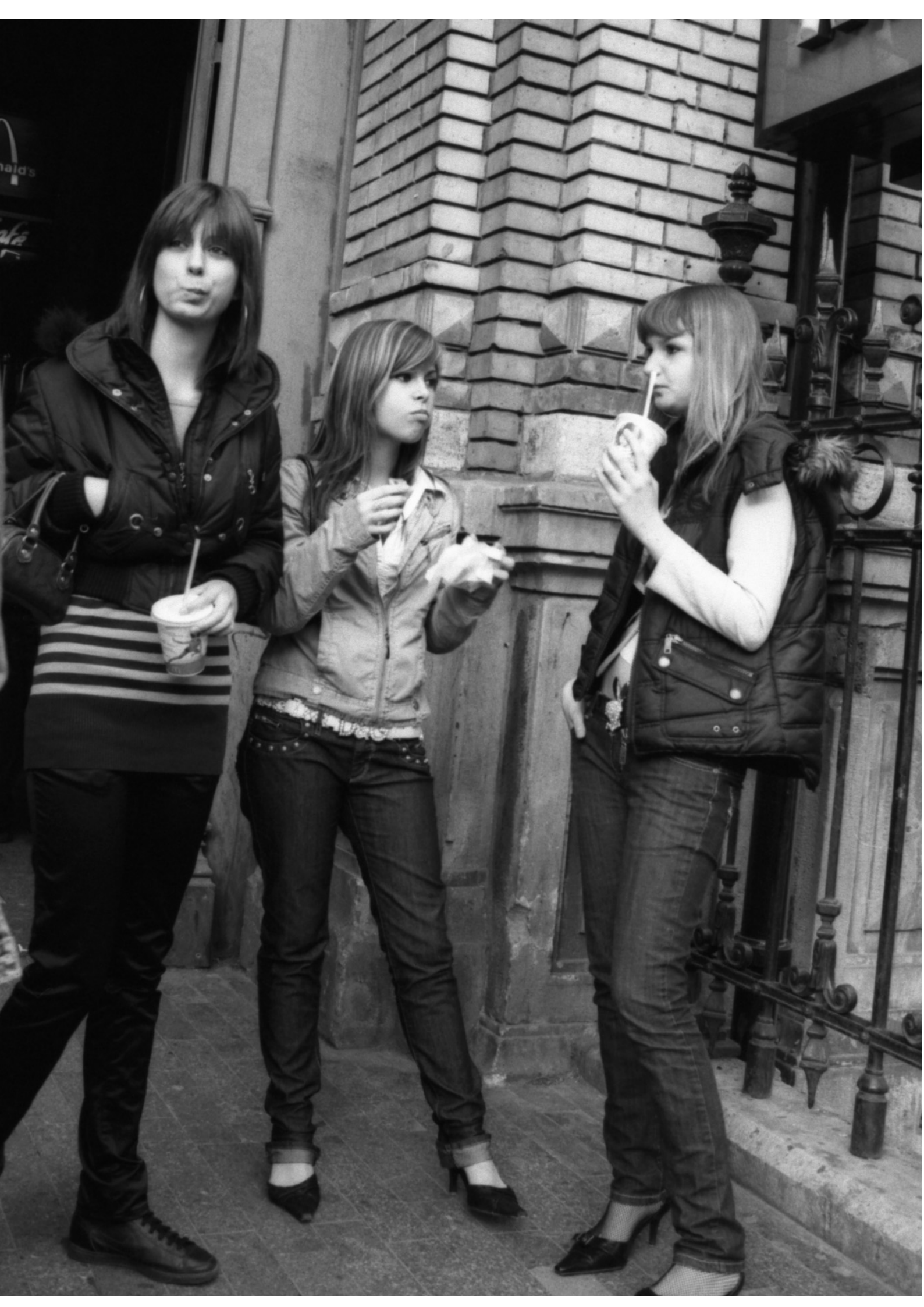
A nevelőszülőkhöz kerülés élménye rendkívüli stresszforrás lehet. A gyermek számára egyik percről a másikra minden megváltozik. Új körülmények, új emberek, új követelmények, új szokások, új hatások veszik körül. Ez igen megterhelő lehet pszichésen. Ahhoz hasonlítható, mint amikor valaki külföldre kerül, nem beszéli az adott ország nyelvét, minden ismeretlen és érthetetlen számára, ezért nehezen tud tájékozódni. A nevelőszülőkhöz való beszkokás időszaka másfél, két évbe is beletelik. Ez alatt fokozott türelemre, elfogadásra és szeretetre van szüksége annak érdekében, hogy megerősödhessen a biztonságérzete. Mivel legfőképpen a biztonságérzete sérül elhelyezésének megváltozásával, ennek újrapiítése kiemelten fontos feladat.

A beszkokási időszakban iskolai problémák nagyobb arányban jelentkeznek éppen amiatt, hogy a gyermekre nagyobb pszichés teher hárul ekkor. A gyermek gyakran nyugtalan, feszült, ingerlékeny, agresszív, és ezek következtében magatartási vétségeket produkál. A pedagógusoknak tekintettel kell lenni arra, hogy a gyermek speciális pszichés állapotban van, és nagyobb toleranciát igényel. A biztonságérzet növelése a nevelőszülő mellett a pedagógusnak is feladata, amit bátorítással, jutalmazással, dicsérettel, elismeréssel érhet el.

Az eddig vázoltak a gyermek hátterére, múltjára vonatkoznak. A gyermek sajátos helyzetére, jelenére vonatkozóan három olyan pszichésen megterhelő jegyet emelek ki, amelyek igen gyakran tapasztalhatók:

- Átmenetiség
- Feltételeesség
- Alacsonyabb rendűség

A gyermek a nevelőszülőnél átmenetileg tartózkodik, most még ott van, a későbbiekben ez változhat. Ez alapvető-

en bizonytalanságot okoz. A gyerek régi gyökerei felszakadnak, az újak még nem tudnak megerősödni, illetve a gyermek bizonytalan abban, hogy vajon gyökeret verhet-e az új családban. Gyökerek nélkül viszont pszichésen nem tud stabilizálódni. Ezért igényel nagyon sok megerősítést, bátorítást, elfogadást.

A *feltételeesség* jelenléte szintén nagyon megterhelő. A gyermek úgy érzi, hogy annak, hogy a nevelőszülőnél lehet, feltételei vannak: jól kell viselkedni, jól kell teljesíteni, alkalmazkodni kell, stb. Ez a kényszer arra sarkallhatja a gyermeket, hogy nem tudatosan, de keresse a határokat, hogy vajon ezt vagy azt szabad-e még, elfogadják-e még akkor is, ha ezt vagy azt teszi. A gyermek környezete viszont, ha ezt rosszaságnak minősíti, akkor, egy önmagát beteljesítő jóslatként, bekövetkezhet az, amittől a gyermek fél: esetleg visszaadja a nevelőszülő. A gyerek feltétlen elfogadása viselkedésének esetleges el nem fogadása esetén is segít a gyerekeknek abban, hogy megértse: tisztelik, és elfogadják.

Az *alacsonyabb rendűség* érzése jelen lehet a nevelőcsaládban és az iskolában egyaránt. A gyermek úgy érzi, hogy a többiek „édesekek”, ill. „rendesekek”, csak ő „nevelt”, „intézetis”, „lelenc”, „gyivis”. Úgy érzi, hogy ő kevesebb, alacsonyabb rendű, „selejt”. Ez az érzés depresszionáló lehet, és kompenzációra sarkallhat. A kompenzáció eredményezhet magasabb teljesítményt, de magartási devianciákat is.

A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy milyen sajátosságok okoznak leggyakrabban nehézséget a nevelőszülő gyerekeknél:

■ **Értelmi képességek vonatkozásában:**

– Örökletesen gyengébb képességeket hordozhatnak. A szülők között gyakori a gyenge képességű, fogyatékos, iskolázatlan. Ennek következtében behatároltak lehetnek a gyermek lehetőségei, bármennyire is nagy gonddal foglalkoznak vele a nevelők, ill. a szülők. Képességeit el kell fogadni, csodát nem várhatunk a gyermektől.

– Korai *elhanyagolás* következtében elmaradott lehet a gyermek értelmi vagy testi, érzelmi fejlődése. Milió-ártalom lehetett jellemző a gyermek korábbi környezetében: ingerszegény környezet, foglalkozás, játékok, eszközök hiánya, stb. Minden pszichés funkció fejlődésének van egy ún. „kritikus periódusa”, azaz amikor a legoptimálisabb annak a fejlődése. Korábban vagy később már nehezített, vagy szinte lehetetlen az adott funkció kibontakozása.

Előfordulhat, hogy a gyermek gyengébb értelműnek mutatkozik, esetleg pszeudo-debilnek tűnik, pedig csak nem érték megfelelő ingerhatások. Ezért a fejlesztés, korrepetálás, külön foglalkozás nagyon fontos számára. Esetleg kis létszámú osztályban való elhelyezés, vagy évismétlés válhat szükségessé.

– Tanulási *zavarok* gyakran előfordulnak: figyelemzavar, hiperaktivitás, dyslexia, disgraphia, discalculia. Mindezek magartási és emocionális zavarokkal kombinálódhatnak: bohózkodás, beszélőségek, a többiek zavarása, bántása, esetleg lustaság, motivátlanság, depresszió.

Milyen bánásmód lehet a legeredményesebb, hogyan viszonyuljunk ezekhez a nehézségekhez:

– Több segítségnyújtás, korrepetálás, képességeinek megfelelő számonkérés szükséges (esetleg szóbeli feleltetés, ha az írásbeliség nehezített).

– Sikerélmény biztosítása, személyes megerősítés

– Sport, kézműves foglalkozások, zene,

A gyermeknek szüksége van arra, hogy valamiben sikeres legyen. Meg kell keresni azt, amiben ügyes, amiben jobb teljesítményre képes, és kiemelni, dicsérni azt, amiben ez megtehető. Csak a megerősített, pozitívumok köré építhető fel a gyermek személyisége. *Oázisokra* van szüksége, ahol megerősödhet, és onnan továbblépve fejlődhet.

– Vétség esetén ne az egész személyiséget, csak az adott cselekedetet tekintsük elítélendőnek. Le kell választani a személyiségről a kifogásolt tevékenységet, és csak azt kell helyteleníteni. Ha a gyereket rossznak bélyegzik, akkor ő ezt az egész lényére vonatkoztatja, és így nem tudja személyiségét építeni. A kárhozható véleményt kiterjeszti, és azonosul vele, ez a továbbiakban egy torlaszt képez a személyiségfejlődésben.

– Kerülni kell a szidalmazást, megbélyegzést, kipellengérezést, mert ezek rombolóan hatnak. Két módon reagálhat ezekre a gyerekek: daccal vagy depresszióval. Az előbbi esetén a gyermek lázad, „csakazértis” magartartást vesz fel, és ez a későbbiekben antiszociális irányba tolhatja el. A másik eset az, amikor azonosul a negatív véleménnyel, és önmagát rossznak, alacsonyabb rendűnek, hibásnak, selejtnak éli meg. Ez depresszióhoz vezet.

– Kerülni kell a gyakori beírást, az iskolai problémákat inkább helyben kell megoldani. Nevelőszülő gyerekeknél az otthoni számonkérés során feszültségek keletkeznek. A gyermek valóban vagy nem valóban, de úgy érzi, hogy ő nem felel meg ebben a környezetben, és ezért valószínűleg vissza fogja őt adni a nevelőszülő. Ez bizonytalanságérzést szül, ami ellen úgy védekezik, hogy elébe megy, mintegy kiprovokálja ezt az eseményt. A „visszaadás” rendkívüli módon felerősíti az alaptraumát, amit az első bekerülés okozott, nevezetesen azt az élményt, hogy „eldobtak”, „nem kellek”. A nevelőszülő számára is frusztrációt jelent, hogy ő nem tud sikeresen segíteni, nevelni, ami a gyerek elutasításához vezethet.

– A tanulásra motiválás kiemelt feladat sok nevelőszülő gyereknél. Nem érdekli őket a tanulás, nem tartják ezt értéknek, nem motiváltak. Ez összefügg a korai anya-gyermek kapcsolat alakulásával. A szoros testi, érzelmi anya-gyermek kapcsolat, ahol az anya (vagy más egyszemélyes gondozó) érti a gyerek jelzéseit és megfelelően reagál is rájuk elengedhetetlen feltétele az egészséges személyiségfejlődésnek. Ha ez hiányzik, nincs motiváció. Csökken a kíváncsiság, érdeklődés, nyitottság, ambíció. Ezzel a hátránnyal számolni kell, de van lehetőség a pótlásra. Ha a tanár olyan példakép, modell tud lenni a gyermek számára, akinek a kedvéért érdemes tanulni, akkor ezt a gyermek meg is teszi. Nagyon fontos a tananyagot érdekessé, élményszerűvé tenni, a gyermeket bevonni a feladatokba, önálló kutatások, gyűjtőmunkák végzése, csoportos feladatok, előadások tartatása, stb.

■ JELLEGZETES ISKOLAI MAGATARTÁSI PROBLÉMÁK

■ Agresszió

– Gyakran panaszkodnak a pedagógusok arra, hogy a nevelőszülős gyerekek agresszívok, bántják társaikat, esetleg a felnőttekkel szemben tanúsítanak tiszteletlen, szemtelen magatartást. Mi lehet ennek az oka? Ismét a múltbeli élmények és a jelen helyzet néhány olyan elemét kell kiemelni, amelyek sajnos gyakoriak a nevelőszülős gyerekeknél:

– A múltbeli élmények közül azt a kora gyermekkori sérülést emelném ki, hogy ha a megkapaszkodási ösztön nem tud kielégülni, akkor az, az agresszió irányába tolódik el. Ha az anya-gyerek kapcsolat – vagy az ezt pótló szoros egyszemélyes gondozói kapcsolat – nem volt kielégítő, nem kapott elég simogatást, testi érintést, ölelgetést, akkor nagyobb az esélye annak, hogy a későbbiekben agresszív magatartás jelentkezik.

– A jelenbeli helyzet jellegzetességei közül pedig a biztonságérzet hiányát kell hangsúlyozni, amely agresszív magatartást okozhat. Az állandóság, biztonság és elfogadás bástyái között tud a gyermek megnyugodni és pszichésen megerősödni. Az iskolák gyakran úgy szeretnék megoldani az agresszivitás kérdését, hogy megpróbálnak szabadulni a problémás gyermektől. Ez persze a nevelőszülős gyerekeknél tovább rontja a biztonságérzet megszerzésének az esélyét. Sokkal célravezetőbb, ha az iskola helyben próbálja megoldani a gondokat.

A gyermeki agresszió jelzésértékű lehet. Mi mindenre kell figyelniünk ezzel kapcsolatban:

– Irányulhat figyelemfelkeltésre.

A gyermek elismerést, figyelmet keres, azt szeretné, ha foglalkoznának vele. Valami miatt csak ilyen torz eszköz útján tudja ezt elérni.

– Kompenzál.

Kudarok érték, ezekre keres kompenzációt.

– Feszültséget vezet le.

Foglalkoztatja valami, pl. a helyzete, vér szerinti szülei, a nevelőszülővel való kapcsolata, stb. Vagy éppen azért feszült, mert attól fél, hogy magatartása miatt el fog kerülni a nevelőszülős családtól.

– Bántalmazás éri.

Jelenleg, vagy a múltban bántalmazásban van, vagy volt része, és azt adja tovább. A gyermekkel foglalkozva fel kell tárni, hogy ez van-e a háttérben, és ha esetleg a pedagógus úgy érzi, hogy a nevelőszülős családban fordul elő bántalmazás, akkor ezt jelezni kell a tanácsadó vagy a szakszolgálat felé.

– Lehetséges, hogy a gyermek előtt torz modell állt: otthonában az agresszió gyakori volt. A gyermek erre szocializálódott, számára ez a természetes. Átnevelése hosszabb időt igényel.

– Karakterzavart is jelezhet az agresszív magatartás.

A gyermekre esetleg egy lazább személyiségstruktúra jellemző, korábbi elhanyagoló nevelés következtében hiányoznak a gátak, korlátok, amelyek egyben támpontok is lehetnének számára. Az elhanyagolás következtében gyakori a tüskés, dacos, elutasító magatartás, a gyermek nehezen megközelíthető, elzárkózó.

– Depresszív.

Lehetséges, hogy depresszió felé csúszik a gyermek, amelynek egyik tünete lehet az agresszív magatartás.

■ Hogyan viszonyuljunk az agresszív magatartáshoz:

– Bizonyos korlátok, gátak elfogadtatása mindenképpen szükséges. A tolerancia nem jelenthet anarchiát. A korlátok: tájékozódási pontok, „jelzőablak” a gyermek számára, azokhoz viszonyítva lesz képes bizonyos dolgokat elfogadni, vagy elutasítani.

– A szoktatásnak nagy jelentősége van. Minél fiatalabb kortól fogva, folyamatosan és következetesen lehet megfelelő magatartásformákat kialakítani. A túlzott merevség természetesen káros.

– Ha szükség van büntetésre, akkor az az alábbi módon történjen:

- ne megtorlás legyen, hanem annak megértetése, hogy mi az a rossz, amit tett;
- lényege a magyarázat legyen;
- hallgassuk meg a gyermeket is, mondhasa el érveit, tisztázzuk, hogy mi történt;
- áttassuk be a gyermekkel a vétséget;
- juttassuk el oda, hogy bánja meg tettét;
- miután megbánta, bocsássunk meg, és többet ne hánytorgassuk fel az adott vétséget.

– Harag és szidalmazás helyett fegyelmezőssel reagáljunk: szembesítsük a következményekkel, ő hozza helyre azt, amit elrontott, kapjon plusz feladatot, vonjunk meg tőle valami számára kedves tárgyat, esetleg izoláljuk őt, amíg átgondolja tettét.

– Ne a büntetés domináljon, hanem jutalmazzuk azt, ami jó. Ebben erősítsük, bátorítsuk.

– A tanár-diák viszonyt jellemezze a szeretet, elfogadás, megbecsülés. Ha ezt érzi a gyermek, akkor a tanár kedvéért képes lesz a megfelelő viselkedésre.

Az agresszív magatartással kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy nem mind az, aminek látszik. Esetenként az agresszív magatartás mélyén valami más probléma rejlik:

– Képességihiány.

A gyermek tanulási kudarcát agresszióval próbálja elfedni. Lehet, hogy a gyenge teljesítmény mögött teljesítőképességbeli hiányok vannak.

– Neveletlenség.

Nem tudja, hogyan kell viselkedni különböző helyzetekben, mert ezt sose tanították meg neki.

– Keresi a határokat.

Keresi, hogy meddig mehet el, mit és meddig szabad.

– Serdülőkori krízis állhat a háttérben, emiatt magatartása szemtelen, tiszteletlen, lusta, dacos.

– Emocionális, vagy viselkedészavar, melynek pszichés háttere lehet.

Hogyan lehet megelőzni az agresszív magatartást?

– A gyermeknek éreznie kell a szeretetet és elfogadást.

– Biztonságérzetre van szüksége.

- A gyermekben meglévő pozitívumok kiemelése, jutalmazása, dicsérete „szárnyakat ad”.
- Sikerélmény biztosítása.
- Feszültségoldás a tanórán: játék, mozgás, változatosság.
- Három „h”: humor, higgadság, határozottság.

Ne ragadtassa el magát a tanár, ne guruljon dühbe, hanem őrizze meg a hidegvérét, higgadságát, legyen határozott a korlátok felállításában, és humorral tompítsa az éleket, oldja fel az áthidalhatatlannak látszó helyzetet. (Természetesen a humor a helyzetre vonatkozzon, és ne a gyerek legyen a tanár humorizálásának, esetleg gúnyolódásának a céltáblája, mert akkor ellenkező hatást érünk el.)

Az agresszió mellett egy másik gyakori pszichés jellemző az *önértékelési probléma*. A nevelésbe vételbe került gyerek alacsonyabb rendűnek érzi magát, úgy véli, kevesebbet ér, mint a többiek, valami baj van vele, eltér a többiektől, rajta van az „intézeti” bélyeg. Ezzel kapcsolatban különböző reakciók jelentkezhetnek:

- Előfordul, hogy titkolni akarja származását, emiatt hazudik. A hazugságok lelepleződésének lehetősége miatt feszült.

- Máskor visszahúzódik, rejtőzködni próbál. Az ilyen gyerek védelemre, bátorításra vágyik.

- Gyakran kompenzál. Valamiben túlzóan reagál, hogy helyreállítsa önmagában az egyensúlyt. Esetleg feltűnősködik, kiívóan viselkedik, verekszik, vagy az ellenkező neműeknél keres sikert, szeretetet.

- Előfordul, hogy lop.

Többnyire elajándékozza a lopott tárgyat, így próbál barátokat, elismerést, kötődést keresni. Ezek az esetek azt mutatják, hogy gyakran a lopás szinte nem is bűncselekmény, hanem egy kétségbeesett tett annak érdekében, hogy szeressék és elfogadják.

- A gyermek beépíti szülei hibáit az én-képébe. Nemcsak azáltal romlik az önértékelése, hogy „intézeti” lett, hanem azokat az okokat is magára veszi, amelyek ide vezettek, holott ez többnyire a szülőket terheli. A gyermek önmagát tartja rossznak azáltal, hogy szülei, pl. italoztak, elszegényedtek vagy agresszívan viselkedtek. Ezzel kapcsolatban a gyermeknek arra van szüksége, hogy leválassa magáról szülei vétségeit, de ebben segítséget igényel.

- „Engem eldobtak” élménye.

A gyermek úgy éli meg a nevelésbe vételt, hogy szülei „el-dobták”, beadták a lencsét, lemondtak róla. Ezáltal kevesebbnek érzi magát, selejtnak, alacsonyabb értékűnek. Emiatt nagyon sok dicséretre, megerősítésre, elfogadásra, elismerésre, sikerélményre, szeretetre van szüksége.

- Az én-fejlődés folyamatossága megszakad azáltal, hogy nevelésbe vételbe, ill. nevelőszülőhöz kerül. Túl sok változás történik vele, ez traumatizáló hatású. A nevelőcsalád a saját képére formálja a gyermeket, ami valószínűleg idegen a gyermeknek. Jól ismert József Attila története, akit nevelőszülei Pistának neveztek, mondván, hogy olyan név, hogy Attila, nincs. Ez számára annyira traumatizáló volt, hogy úgy érezte, a létét vonják kétségbe.

- Kettős hovatartozás.

A gyermek a nevelőcsalád iránt lojális kezd lenni, egyre jobban igyekszik igazodni hozzájuk. De vér szerinti családjához is kötődik, és emiatt büntudata van. Gyakran nem tudja, melyiket szeresse, szeretheti-e mindkettőt. Előfordul, hogy a szülő és a nevelőszülő féltékeny egymásra, egymást kritizálják, vetélkednek a gyermek szeretetért. Ez nagyon megnehezíti a gyermek dolgát, és pszichésen megterheli. Abban kell a gyermeket támogatni, hogy mindkettőt szerethesse, és a szülők között megértés alakuljon ki.

- Negatív megkülönböztetés a nevelőcsaládban.

Az is előfordul, hogy a nevelt gyerek másodrendű a nevelőszülő saját gyermekéhez képest. Neki kevesebbet szabad, más szabályok vonatkoznak rá (pl. étel, ruházkodás, szórakozás, mosakodás stb. vonatkozásában). Ez nagyon bántja a gyerekeket, és apró dolgokból is erre következtetnek. Szinte sóvárognak a nevelőszülő szeretete, elfogadása iránt. Utánozzák a nevelőszülő saját gyerekeit, féltékenyek rájuk, ők pedig fensőségesen viselkednek velük szemben. A nevelőszülő persze elfogult saját gyerekei iránt, és külső segítség nélkül ritkán tud változtatni hozzáállásán.

- A cigány származás megítélése időnként problematikus. A gyermek gyakran előítéletekkel találkozhat, emiatt önértékelése tovább sérül. Ha magyar családba kerül cigány származású gyermek, ott „magyarnak” nevelik. Természetesen nem mindig tudatosan, hanem, mert erre képesek. Ez a gyermek számára idegen lehet, kettősséghez, meg hasonlúhoz vezethet. Sokkal jobb, ha cigány gyermek cigány nevelőszülőhöz kerül, magyar pedig magyarhoz. Természetesen nincsen annyi cigány nevelőszülő, hogy ez mindig megoldható legyen. Szükséges lenne a cigány gyermekek cigány identitásának megőrzése akkor is, ha nem cigány családba kerülnek, amit különféle programokkal, a nevelőszülőnek és a gyerekeknek nyújtott segítséggel lehet biztosítani.

Dr. Kálmánchey Márta

